

EXPOSITIO THOME DE AQUINO SUPER DECEM LIBROS ETHICORUM ARISTOTILIS.*

Dr. Josip Lach.

Incipit primus liber ethicorum Aristotilis.

I.

Omnis ars et omnis doctrina similiter autem¹ actus et electio, bonum quoddam appetere videntur. Ideo bene ennunderunt bonum quod omnia appetunt.

Differentia autem quaedam videtur esse finium.² Hii quidem enim sunt operationes, hii vero praeter has opera quaedam. Quorum autem sunt fines quidam praeter operationes, in hiis utique³ meliora existunt operationibus opera.

Multis autem operationibus existentibus et artibus et doctrinis, multi sunt fines. Medicinalis quidem enim sanitas, navifactive autem⁴ navigatio, militaris autem⁵ victoria, yconomice⁶ vero divicie. Quaecumque autem sunt talium sub una quadam virtute quemadmodum sub equestri frenifactive, et quaecumque alie equestrium instrumentorum sunt. Haec autem et omnis bellica operatio sub militari secundum eundem utique⁷ modum alie sub alteris.

In omnibus itaque architectonicarum fines sunt desidera-

* Započinjemo donositi u transkripciji tekst kodeksa MR 14. iz zagrebačke metropolitanske biblioteke, koji sadržaje komentar sv. Tome u 10 knjiga Aristotelove Nikomahove Etike. Da čitatelji uzmognu vidjeti razliku između ovoga zagrebačkog teksta i drugih objelodanjenih tekstova, donosimo ove tekstovne razlike prema tekstu, što ga je priredio prema kodeksima iz 13. stoljeća svećenik S. E. Fretté i objelodanio u djelu »Doctoris Angelici D. Thomae Aquinatis S. O. F. F. P. Opera omnia« sv. XXV. i XXVI. Paris 1889. Ovo djelo navodit ćemo u buduće kriticom »F«.

Kako imadu u zagrebačkom kodeksu samo pojedine knjige svoje oznake, dok pojedina poglavlja nemaju nikakvih oznaka, nego se početak pojedinih poglavlja raspoznaje tek po lijepo izrađenim inicijalima, to ćemo mi radi preglednosti pojedine glave označivati rimskim brojevima. Ujedno napominjemo ono, što smo već spomenuli kod prikaza ovoga kodeksa (v. B. S. broj 3. str. 178. squ.), da je ovo djelo tako sastavljeno, da najprije dolazi Aristotelov tekst u latinskom prijevodu, a iza toga komentar sv. Tome.

¹ F.: iza autem imade et.

² F.: Differentia vero finium quaedam videtur.

³ F.: nema utique.

⁴ F.: vero.

⁵ F.: vero.

⁶ jednako oeconomice.

⁷ F.: itaque.

bilores hiis que sunt sub ipsis¹ horum enim gratia et illa persecuntur.²

Differt autem nihil operationes ipsas³ esse fines actuum aut praeter has aliud quoddam, quemadmodum in dictis doctrinis.

Incipiunt rationes fratris Thome de aquino Ordinis fratrum praedicatorum super librum ethicorum Aristotilis. Et primo super primum librum eiusdem.

Sicut dicit philosophus in principio methaphysice sapientis est ordinare. Cuius ratio est, quia sapientia est potissima perfectio rationis, cuius proprium est cognoscere ordinem. Nam et si vires sensitive cognoscant res aliquas absolute, ordinem tamen solius rei ad aliam cognoscere solius intellectus et rationis est.⁴

Invenitur autem duplex ordo in rebus. Unus quidem parcium alicuius tocus seu alicuius multitudinis ad invicem, sicut partes domus ad invicem ordinantur. Alius autem⁵ est ordo rerum in finem. Et hic ordo est principalior quia primus. Nam ut philosophus dicit in XI. methaphysice,⁶ ordo parcium exercitus ad invicem est propter ordinem tocus exercitus ad ducem.

Ordo autem quadrupliciter ad rationem comparatur Est enim quidam ordo quem ratio non facit, sed solum considerat,

sicut ordo rerum naturalium. Alius autem est ordo quem ratio considerando facit in proprio actu, puta cum ordinat conceptus suos ad invicem, et signa conceptuum quae sunt voces significative. Tertius autem est⁷ quem ratio considerando facit in operationibus voluntatis. Quartus autem est ordo quem ratio considerando in exterioribus rebus facit quarum ipsa est causa sicut in archa et domo.

Et quia consideratio rationis per habitum sciencie⁸ perficitur, secundum hos diversos ordines quos proprie ratio considerat, ideo⁹ sunt diverse sciencie. Nam ad philosophiam naturalem pertinet considerare ordinem rerum quem ratio humana considerat sed, non facit, ita quod sub naturali philosophia comprehendamus et methaphysicam et mathematicam.¹⁰

Ordo autem quem ratio considerando facit in proprio actu pertinet ad naturalem¹¹ philosophiam, cuius est considerare ordinem parcium orationis ad invicem et ordinem principiorum in¹² conclusiones. Ordo autem, actionum voluntariarum parcium¹³ ad considera-

¹ F.: iza est dolazi ordo.

² F.: nema sciencie.

³ F.: nema ideo.

⁴ F.: nema et mathematicam.

⁵ F.: rationalem. U samom kodeksu je prepisivač nad riječ »naturalalem« stavio križić, koji je u istom retku stavljen i na rubu izvan teksta, očito s namjerom da čitaoca upozori na svoju pogrešku.

⁶ F.: nema riječi ordinem principiorum in, nego odmah iza et stavlja ad conclusiones.

⁷ F.: nema parcium.

¹ F.: his.

² F.: prosequuntur.

³ F.: nema ipsas.

⁴ F.: cognoscere est solius intellectus aut rationis.

⁵ F.: nema autem.

⁶ F.: Metaphysicorum.

tionem moralis philosophie pertinet,¹ circa quam versatur praesens intentio cuius proprium est considerare operationes humanas secundum quod sunt ordinate ad invicem et ad finem. Dico autem operationes humanas, quae procedunt a voluntate hominis secundum ordinem rationis. Nam si quae operationes in homine inveniuntur, quae non subiacent voluntati et rationi non dicuntur proprie humane, sed naturales. Sicut patet de operationibus anime vegetalis,² quae nullo modo cadunt sub ratione moralis philosophie. Sicut igitur subjectum philosophie naturalis est motus vel res mobilis, ita etiam³ subjectum moralis philosophie est operatio humana ordinata in finem, vel etiam homo prout est voluntarie agens propter finem.

Sciendum est autem quod quia homo naturaliter est animal sociale, ut pote qui indiget ad suam vitam multis, quae sibi ipse solus praeparare non potest; consequens est quod naturaliter sit pars alicuius multitudinis, per quam praestetur sibi auxilium ad bene vivendum. Quo quidem auxilio indiget ad duo. Primo quidem ad ea quae sunt vite necessaria, sine quibus praesens vita transigi non potest. Et ad hoc auxiliatur homini domestica mul-

tudo cuius est pars. Nam quilibet homo a parentibus habet generationem, nutrimentum,⁴ et disciplinam. Et similiter etiam⁵ singuli qui sunt partes domesticae familiae ad⁶ invicem se iuvant ad necessaria vite.

Alio modo iuvatur⁷ a multitudine cuius est pars ad vite sufficientiam perfectam, scilicet ut homo non solum vivat, sed bene vivat, habens omnia quae sibi sufficiunt ad vitam. Sic⁸ homini auxiliatur multitudo civilis, cuius ipse est pars non solum quantum ad corporalia, prout scilicet in civitate sunt multa artificia ad quae una domus sufficere non potest, sed etiam quantum ad moralia, in quantum scilicet per publicam potestatem cohercet insolentes iuvenes metu pene, quos paterna monicio corrigere non valet.

Sciendum est autem, quod totum⁹ quidem est civilis multitudo, vel domestica familia, habet solam ordinis unitatem¹⁰ secundum quam non est aliquid simpliciter unum. Et ideo pars huius totius potest habere operationem, quae non est operatio totius. Sicut miles in exercitu habet operationem quae non est totius exercitus. Habet nihilominus et ipsum totum aliquam operationem, quae non est propria alicuius partium, sed totius, puta conflictus totius exercitus, et tractus

¹ F.: pertinet ad considerationem . . . ujedno nadodaje: Ordo autem quem ratio considerando facit in rebus exterioribus constitutis per rationem humanam, pertinet ad artes mechanicas. Sic ergo moralis philosophiae, circa . . .

² F.: vegetativae.

³ F.: nema etiam.

⁴ F.: pred nutrimentum imade et.

⁵ F.: nema etiam.

⁶ F.: domesticae familiae, se invicem . . .

⁷ F.: iza iuvatur umeće homo.

⁸ F.: pred sic stavlja et.

⁹ F.: pred totum stavlja hoc.

¹⁰ F.: unitatem ordinis . . .

navis est operatio multitudinis trahentium navem. Est autem aliquid totum, quod habet unitatem non solum ordine, sed compositione, aut colligatione, vel etiam continuitate, secundum quam unitatem est aliquid unum simpliciter. Et ideo nulla est operatio partis, quae non sit totius. In continuis enim idem est motus totius et partis; et similiter in compositis, vel colligatis, operatio partis principaliter est totius. Et ideo oportet quod ad eandem scientiam pertineat consideratio talis¹ totius et partis eius. Non autem ad eandem scientiam pertinet considerare totum quod habet solam ordinis unitatem, et partes ipsius. Et inde est quod moralis philosophia in tres partes dividitur.² Quarum prima considerat operationes unius hominis ordinatas ad finem, quae vocatur monastica. Secunda autem considerat operationes domestice multitudinis,³ quae vocatur oeconomica.⁴ Tercia autem considerat operationes multitudinis civilis, quae vocatur politica.

Incipiens igitur Aristoteles tradere moralem philosophiam a prima sui parte in hoc⁵ libro, qui dicitur ethica⁶ id est scientia⁷ moralium, praemittit prohemium in quo tria facit. primo⁸ ostendit propositum,⁹

secundo modum tractandi, ibi, Dicitur autem utique sufficienter. Tertio qualis debet¹⁰ esse auditor huius scientie, ibi,¹¹ Unusquisque autem bene iudicat etc. Circa primum duo facit. Primo praemittit quaedam quae sunt necessaria ad propositum ostendendum, secundo manifestat propositum, ibi, Si utique¹² est aliquis finis etc.¹³ Circa primum tria facit. Primo proponit quod omnia humana ordinantur ad finem, secundo ostendit¹⁴ diversitatem finium, Differentia vero finium, tertio ponit¹⁵ comparisonem finium ad invicem, ibi, Quorum autem sunt fines etc. Circa primum duo facit. Primo proponit quod intendit, secundo manifestat propositum, ibi, Ideo bene enunciarunt etc.

Circa primum considerandum est quod duo sunt principia humanorum actuorum scilicet intellectus seu ratio, et appetitus quae sunt principia motus, ut dicitur in tertio de anima. In intellectu autem vel ratione consideratur speculativum seu¹⁶ practicum. In appetitu autem rationali consideratur electio et executio. Omnia autem ista ordinantur ad aliquod bonum sicut in finem. Nam unus¹⁷ est finis spe-

¹ F.: talis consideratio.

² Na rubu kraj ovoga redka stoji bilješka: Nota moralis philosophiae divisio.

³ F.: multitudinis domesticae.

⁴ jednako oeconomica.

⁵ F.: nema hoc.

⁶ F.: Ethicorum.

⁷ F.: nema scientia.

⁸ F.: dodaje enim.

⁹ F.: de quo est intentio.

¹⁰ F.: debeat.

¹¹ F.: ibidem.

¹² F.: itaque.

¹³ F.: slijedi: Circa primum duo facit. Primo enim proponit necessitatem finis. Secundo comparisonem habituum et actuum ad finem, ibi, »Multis autem operationibus etc.«

¹⁴ F.: nema ostendit.

¹⁵ F.: proponit.

¹⁶ F.: et.

¹⁷ F.: verum.

culationis. Quantum ergo ad intellectum speculativum ponit doctrinam per quam transfunditur scientia a magistro in discipulum. Quantum vero ad intellectum practicum ponit artem, quae est¹ ratio factibilium ut in sexto huius habetur.² Quantum vero ad actus³ intellectus appetitivi ponitur electio, quantum vero ad executionem ponitur actus. Non autem⁴ facit mentionem de prudentia, quae est in ratione practica⁵ et ars, quia per prudentiam proprie dirigitur electio. Dicit ergo quod singulum horum manifeste appetit quoddam bonum tamquam finem.

Deinde cum dicit, Ideo bene enunciat⁶ etc. manifestat propositum per definitionem⁷ boni. Circa quod considerandum est quod bonum numeratur inter principia⁸ prima. Ideoque⁹ secundum platonicos bonum est prius ente.¹⁰ Sed secundum rei veritatem bonum cum ente convertitur. Prima autem principia¹¹ non possunt notificari per aliqua priora, sed notificantur per posteriora, sicut cause per proprios effectus. Cum autem bonum¹² sit motivum appetitus, describitur bonum per motum appetitus, sicut solet manifestari vis motiva per motum. Et ideo dicit quod philosophi

bene enunciarunt bonum esse id quod omnia appetunt.

Nec est instantia de quibusdam, qui appetunt malum, quia non appetunt malum nisi sub ratione boni, inquantum scilicet estimant¹³ esse¹⁴ bonum. Et sic intentio eorum per se fertur ad bonum sed per accidens cadit supra malum. Quod autem dicit quod omnia appetunt, non solum¹⁵ intelligendum est¹⁶ de habentibus cognitionem, quae apprehendunt bonum sed etiam de rebus carentibus cognitione, quae naturali appetitu tendunt in bonum non quasi cognoscant bonum sed quia ab aliquo cognoscente moventur ad bonum, scilicet ex ordinatione divini intellectus, ad modum quo sagitta tendit ad signum ex directione sagittantis. Ipsum autem tendere in bonum est appetere bonum. Unde iterum¹⁷ dixit¹⁸ omnia appetere bonum inquantum tendunt in bonum. Non tamen est unum bonum in quo omnia tendunt, ut infra dicitur. Et ideo non describitur hic aliquod unum²⁰ bonum, sed bonum communiter sumptum. Et²¹ quia²² nihil est bonum nisi inquantum est quaedam dulcedo²³ et participatio summi boni; ipsum summum bonum quodammodo appetitur in quolibet bono. Et sic potest dici quod unum bonum est quod omnia appetunt.

¹ F: slijedi recta.

² F: ut habetur sexto huius.

³ F: actum

⁴ F: stavlja autem iza facit.

⁵ F: praedicta.

⁶ F: nema enunciat⁶ etc.

⁷ F: effectum.

⁸ F: nema principia.

⁹ F: adeo quod.

¹⁰ F: nema ente.

¹¹ F: nema principia.

¹² F: slijedi proprie.

¹³ F: existimant illud.

¹⁴ F: nema esse.

¹⁵ F: est.

¹⁶ F: solum.

¹⁷ F: et.

¹⁸ F: stavlja iza omnia.

¹⁹ F: autem.

²⁰ F: nema unum.

²¹ F: nema et.

²² F: dodaje autem.

²³ F: similitudo.

Deinde cum dicit, differentia quaedam¹ etc. ostendit differentiam finium. Circa quod considerandum est quod finale bonum in quod tendit appetitus unius cuiusque,² est ultima perfectio eius.³ Prima autem perfectio habet⁴ se per modum forme secunda autem per modum operationis. Et ideo oportet hanc esse differentiam finium quod quidam fines sunt operationes, quidam vero sint ipsa opera, id est, opera⁵ quaedam⁶ praeter operationes.

Ad cuius evidentiam considerandum est quod duplex est operatio ut dicitur in nono metaphysice.⁷ Una quae manet in ipso operante, sicut videre, velle, et intelligere. Et huiusmodi operatio proprie dicitur actio. Alia est⁸ operatio transiens⁹ in exteriorem materiam, quae proprie dicitur factio. Et¹⁰ hic enim dicitur. Quandoque¹¹ exteriorem materiam assumit solum ad usum, sicut equum ad equitandum, et citharam ad citharizandum, quandoque autem assumit¹² exteriorem¹³ materiam ut mutet¹⁴ eam aliquam formam, sicut cum artifex facit lectum¹⁵ aut domum. Prima igitur

et secunda harum¹⁶ operationum non habent aliquod¹⁷ operatum quod sit finis.¹⁸ Prima autem¹⁹ nobilior est quam secunda, in quantum manet in ipso operante. Tercia vero operatio est sicut generatio quaedam cuius finis est res generata. Et ideo in operationibus terti generis ipsa operata²⁰ sunt fines.

Deinde cum dicit, quorum sunt²¹ fines²² etc. ponit tertium, dicens, in quibuscumque operata quae sunt praeter operationes sunt fines, oportet quod in hiis operata sunt meliora operationibus, sicut res generata est melior generatione. Nam finis est potior hiis quae sunt ad finem. Nam ea quae sunt in finem habent rationem boni ex ordine in finem.

Deinde cum dicit, multis autem operationibus²³ etc. agit de comparatione habituum et actuum ad finem. Et circa hoc quatuor facit. Primo manifestat quod diversa ordinantur ad diversos fines. Et dicit quod cum multe sint operationes et artes et doctrine, necesse est quod earum sint diversi fines, quia fines et ea quae sunt ad fines sunt proportionalia.²⁴ Quod²⁵ manifestat in sanitate per hoc quod artis medicinalis finis est sanitas, navifactive vero navigatio, militaris autem victoria, yconomice vero id est

¹ F: vero.

² F: cuiuslibet.

³ F: nema eius.

⁴ F: stavlja iza se.

⁵ F: operata.

⁶ F: dodaje quae sunt.

⁷ F: Methaphysicorum.

⁸ F: F: autem.

⁹ Ovdje na rubu stoji bilješka: Quomodo differunt actio et factio.

¹⁰ F: izostavlja cijelu ovu rečenicu.

¹¹ F: dodaje enim aliquis.

¹² F: assumunt.

¹³ F: stavlja iza materiam.

¹⁴ F: mutant.

¹⁵ F: stavlja iza domum.

¹⁶ F: nema harum.

¹⁷ F: aliquid.

¹⁸ F: dodaje: sed utraque earum est finis.

¹⁹ F: tamen.

²⁰ F: opera.

²¹ F: autem.

²² F: nema fines.

²³ F: nema operationibus.

²⁴ F: proportionabilia.

²⁵ F: dodaje quidem.

dispensative domus, divitiae, quod¹ quidem dicit secundum multorum opinionem. Ipse autem probat in primo politice quod divitiae non sunt fines yconomice sed instrumenta.

Secundo ibi, quaecumque autem sunt talium,² ponit ordinem habituum ad invicem. Contingit enim unum habitum operativum quem vocat virtutem sub alio esse, sicut ars quae facit frena est sub arte equitandi, quia ille qui debet equitare praecipit artifici qualiter faciat frenum, et sic est architector, id est principalis artifex respectu ipsius. Et eadem ratio est et de aliis artibus quae faciunt alia instrumenta necessaria ad equitandum, puta sellas et³ alia⁴ huiusmodi. Equestris⁵ ulterius ordinatur sub militari. Milites enim dicebantur antiquitus non solum equites, sed quicumque pugnantes,⁶ ad vincendum, scilicet⁷ unde sub militari continetur⁸ non solum equestris, sed omnis ars vel virtus ordinata ad bellicam operationem, sicut sagittaria, fundibularia,⁹ vel¹⁰ quaecumque alia huiusmodi, et per eundem modum alie artes per alios.

Tercio ibi, In omnibus utique¹¹ etc. proponit ordinem finium secundum ordinem habituum, et dicit quod in omnibus artibus vel virtutibus, hoc com-

muniter est verum quod fines architectonicarum sunt simpliciter quoad omnes magis desiderabiles, quam fines artium vel virtutum quae sunt sub principalibus. Quod probat per hoc quod homines persequuntur,^{11a} id est quaerunt illa, id est fines inferiorum artium vel virtutum gratia horum, id est propter fines superiorum. Littera autem suspensiva est et sic legenda: Quaecumque sunt talium sub una quadam virtute... In omnibus itaque architectonicarum fines etc.

Quarto¹² ostendit non differre ad ordinem finium, utrum finis sit opus vel operatio. Et dicit quod nihil differt quantum ad ordinem finium,¹³ quod fines harum¹⁴ sint operationes, aut aliquid operatum praeter operationes, sicut apparet in praedictis doctrinis. Nam frenifactive finis est operatum frenum, equestris vero quae est principalior, finis est operatio scilicet equitatio. E¹⁵ contrario autem se habet in medicinali et in exercitativa. Nam medicinalis finis est aliquid operatum id est sanitas, exercitativa vero quae sub ea continetur, finis est operatio id est exercitium.

II.

Si utique est aliquis finis operabilium, quem propter ipsum¹⁶ volumus alia vero propter illum, et non omnia propter alterum desideramus, procedit¹⁷ enim ita¹⁸ in infinitum. Sicque

^{11a} F: prosequuntur.

¹² F: slijedi ibi »differt autem«.

¹³ F: pertinet.

¹⁴ F: earum.

¹⁵ F: et.

¹⁶ F: seipsum.

¹⁷ procedet.

¹⁸ F: nema ita.

¹ U kodeksu napisano Quod.

² F: nema sunt talium.

³ F: vel.

⁴ F: aliquid.

⁵ F: dodaje autem.

⁶ F: pugnatores.

⁷ nema scilicet.

⁸ stavlja iza non solum.

⁹ F: fundibularia.

¹⁰ F: et.

¹¹ F: nema utique.

esset vacuum et inane desiderium, manifestum quoniam hic utique erit bonus et optimus.

Igitur et ad vitam cognitio eius magnum habet incrementum. Et quemadmodum aliqui¹ sagittatores signum habentes magis² adhipiscemus quod oportet.

Si autem sic, temptandum³ est figuraliter accipere illud, quid quidem est, et cuius disciplinarum aut virtutum.

Videbitur autem utique principalissime et maxime architectonice esse. Talis utique et civilis apparet.

Quas enim debitum⁴ esse est in⁵ civitatibus⁶ disciplinarum, et qualis⁷ unumquemque adiscere, et usquequo haec praeeordinat. Videmus⁸ et preciosissimas virtutum sub hac existentes, ut puta militarem, yconomicam et rethoricam. Utenne autem⁹ hac reliquis practicis disciplinarum.¹⁰ Amplius autem legem ponente¹¹ quid oportet operari, et a quibus abstinere, huiusmodi finis complectitur utique eos qui aliarum. Quapropter hic utique erit humanum bonum.

Si¹² enim et idem est uni et civitati maius et perfectius quod civitatis videtur suscipere et salvare. Amabile quidem

enim et uni soli. Melius vero et divinius genti et civitatibus. Methodus quidem¹³ haec appetit, civilis quaedam existens.

Si¹⁴ utique etc. Praemissis hiis quae sunt necessaria ad propositum ostendendum, hic accedit philosophus ad manifestandum propositum scilicet ad ostendendum ad¹⁵ quid principaliter respiciat huius scientie intentio. Et circa hoc tria facit. Primo ostendit ex praemissis esse aliquem finem optimum in rebus humanis, secundo ostendit quod necessarium est habere cognitionem de ipso, ibi, Igitur ad vitam etc. tertio ostendit ad quam scientiam pertineat eius cognitio, ibi, Videbitur autem utique principalissime etc. Circa primum utitur triplici ratione, quarum principalis talis est. Quicumque finis est talis quod alia volumus propter illum,¹⁶ et ipsum volumus propter se ipsum non propter aliquid aliud, iste¹⁷ finis non est bonus solum,¹⁸ sed est optimus. Et hoc apparet ex hoc quod semper finis cuius gratia alii fines quaeruntur est principalior ut ex supradictis¹⁹ patet. Sed²⁰ necesse est esse aliquem talem finem, ergo in rebus humanis est aliquis finis bonus et optimus. Maiorem²¹ probat secun-

¹ F: nema aliqui.

² dodaje utique.

³ F: tentandum.

⁴ F: stavlja iza esse.

⁵ F: nema in.

⁶ F: civitatibus stavlja iza disciplinarum uz dodatak jednog et.

⁷ F: quales.

⁸ F: dodaje autem.

⁹ F: vero.

¹⁰ F: disciplinis.

¹¹ F: proponente.

¹² F: Si enim idem est bonum uni

et civitati, maiusque et perfectius, quod civitati videtur, et suscipere, et salvare.

¹³ F: dodaje igitur.

¹⁴ F: započima sa »Praemissis...«

¹⁵ F: nema ad.

¹⁶ F: ipsum.

¹⁷ F: ille.

¹⁸ F: stavlja iza non.

¹⁹ F: praedictis.

²⁰ F: dodaje: in rebus humanis.

²¹ F: Minorem.

da¹ ratione ducente ad impossibile, quae talis est. Manifestum est ex praemissis quod unus finis propter alium desideratur. Aut ergo est devenire ad aliquem finem, qui non desideratur propter alium, aut non. Si sic, habetur propositum. Si autem non est invenire aliquem finem² talem, consequens³ est quod omnis finis desideratur^{3a} propter alium finem, et sic oportet procedere in infinitum. Sed hoc est impossibile, quod procedatur in finibus in infinitum, ergo necesse est esse⁴ aliquem finem, qui non sit propter alium finem desideratus.

Quod autem sit impossibile in finibus procedere in infinitum probat⁵ tertia⁶ ratione, quae etiam⁷ est ducens ad impossibile, hoc modo. Si procedatur in infinitum in desiderio finium, ut scilicet⁸ semper unus finis desideretur propter alium in infinitum, nunquam erit ad hoc quod homo consequatur fines desideratos. Sed frustra et vane aliquis⁹ desiderat id quod non potest assequi. Ergo desiderium¹⁰ finis esset frustra et in¹¹ vanum. Sed hoc desiderium est naturale. Dictum est¹² enim supra,¹³ quod bonum¹⁴ est quod naturaliter omnia de-

siderant. Ergo sequitur quod naturale desiderium sit inane et in¹⁵ vanum.¹⁶ Sed hoc est impossibile, quia naturale desiderium nihil aliud¹⁷ est quam inclinatio inhaerens rebus ex ordinatione primi moventis, quae non potest esse¹⁸ supervacua,¹⁹ ergo impossibile est quod in finibus procedatur in infinitum. Et sic necesse est esse aliquem ultimum finem, propter quem omnia alia desiderantur, et ipsum²⁰ non desideratur propter alia, et ita necesse est esse aliquem optimum finem rerum humanarum.

Deinde cum dicit, Igitur ad²¹ vitam etc, ostendit quod huius finis cognitio est homini necessaria. Et circa hoc duo facit, primo ostendit quod necessarium est homini cognoscere talem finem, secundo ostendit quid de eo cognoscere oporteat, ibi, Si sic temptandum²² est. Concludit ergo primo ex dictis²³ quod²⁴ ex quo est aliquis optimus finis rerum humanarum, cognitio eius²⁵ habet magnum incrementum ad vitam, id est multum auxilium affert²⁶ ad totam vitam humanam. Quod quidem ostendit²⁷ tali ratione. Nihil quod in alterum dirigitur potest²⁸

¹ F: nema secunda.

² F: stavlja iza talem.

³ F: sequitur.

^{3a} F: desideretur.

⁴ F: stavlja iza aliquem.

⁵ F: probatur.

⁶ F: etiam.

⁷ F: nema etiam.

⁸ F: nema scilicet.

⁹ F: quis.

¹⁰ F: desideriorum.

¹¹ F: nema in.

¹² F: stavlja iza enim.

¹³ F: nema supra.

¹⁴ F: nema bonum est quod.

¹⁵ F: nema in.

¹⁶ F: vacuum.

¹⁷ F: stavlja iza est.

¹⁸ F: nema esse.

¹⁹ F: frustari.

²⁰ F: ipse.

²¹ F: nema ad vitam.

²² F: tendandum.

²³ F: dodaje: quod necessaria est homini.

²⁴ F: nema quod.

²⁵ F: dodaje quia.

²⁶ F: confert.

²⁷ F: apparet.

²⁸ F: dodaje homo.

recte¹ assequi, nisi cognoscat² illud ad quod dirigendum est. Et hoc apparet per exemplum sagittatoris, qui directe emittit sagittam, attendens ad signum ad quod eam dirigit. Sed tota humana vita oportet quod ordinetur in ultimum³ et optimum finem humane vite. Ergo ad rectitudinem humane vite necesse est habere cognitionem de ultimo et optimo fine humane vite.⁴ Et huius ratio est quia semper ratio eorum quae sunt ad finem sumenda est ab ipso fine, ut etiam in secundo⁵ physicorum probatur.

Deinde cum dicit, Si autem sic etc, ostendit quid circa istum⁶ finem sit cognoscendum. Et dicit ex quo sic est, quod cognitio optimi finis necessaria est ad vitam humanam, oportet accipere quis sit ille⁷ optimus finis, et ad quam scientiam⁸ speculativam aut⁹ practicam pertineat eius consideratio. Per disciplinas enim intelligit scientias speculativas, per virtutes autem scientias practicas, quae¹⁰ sunt aliquarum operationum principia. Dicit autem quod temptandum est de¹¹ hiis determinare ad insinuandum difficultatem quae est in accipiendo ultimum finem in humana vita, sicut et¹²

considerare¹³ omnes causas altissimas. Dicit autem quod oportet id¹⁴ accipere figuratiter, id est verisimiliter, quia talis modus accipiendi convenit rebus humanis, ut dicitur.

Horum autem duorum primum quidem pertinet ad tractatum huius scientie, quia talis est¹⁵ consideratio circa rem de qua haec scientia considerat. Sed secundum pertinet ad prohemium in quo manifestatur intentio huius doctrine. Et ideo statim consequenter cum dicit, Videbitur autem utique etc. ostendit ad quam scientiam pertineat huius finis consideratio. Et circa hoc duo facit. Primo proponit¹⁶ rationem ad propositum ostendendum, secundo probat quoddam quod supposuerat, ibi, Quas enim esse¹⁷ debitum etc. Primo proponit¹⁸ ergo rationem ad propositum quae talis est. Optimus finis pertinet ad principalissimam scientiam, et maxime architectonicam. Hoc¹⁹ patet ex hiis quae supra praemissa sunt. Dictum est enim quod sub scientia vel arte, quae est de fine, continentur ille quae sunt ad finem. Et sic oportet quod ultimus finis pertineat ad scientiam principalissimam tamquam de²⁰ principalissimo fine²¹ existentem, et maxime architectonicam, tamquam praecipientem aliis quid oporteat facere. Sed civilis scientia vide-

¹ F: directe.

² F: cognoscat.

³ F: stavlja iza optimum.

⁴ F: čitava rečenica glasi: Necesse est ergo habere cognitionem de ultimo et optimo fine humanae vitae.

⁵ F: undecimo.

⁶ F: illum.

⁷ F: iste.

⁸ F: stavlja iza speculativam.

⁹ F: vel.

¹⁰ F: quia.

¹¹ F: nema de hiis.

¹² F: in.

¹³ F: considerando.

¹⁴ F: illud.

¹⁵ F: stavlja iza consideratio.

¹⁶ F: ponit.

¹⁷ F: dodaje est.

¹⁸ F: ponit.

¹⁹ F: pred hoc stavlja et.

²⁰ F: dodaje: fine primo et.

²¹ F: nema fine pred existentem.

tur esse talis, scilicet principalissima et maxime architectonica, ergo ad eam pertinet consciderare optimum finem.

Deinde cum dicit, Quas esse etc. probat quod supposuerat, scilicet quod civilis scientia sit talis. Et primo probat quod sit maxime architectonica, secundo quod sit principalissima, ibi, Si enim eadem¹ est uni etc. Circa primum duo facit. Primo attribuit politice, vel² civili, ea quae pertinent ad scientiam architectonicam. Secundo ex hiis concludit propositum, ibi, Utente autem hac etc. Duo autem pertinent ad scientiam³ architectonicam. Quorum unum est, quod ipsa praecipit scientie vel arti quae est sub ipsa, quae debeat operari, sicut equestris praecipit frenifactive. Aliud autem est quod utitur ea ad suum finem. Primum autem horum convenit politice vel civili tam respectu scientiarum⁴ speculativarum, quam respectu practicarum. Aliter tam⁵ et aliter. Nam practice scientie praecipit politica, et quantum ad usum eius scilicet ut operetur vel non operetur, et quantum ad determinationem actus. Praecipit enim fabro non solum quod utatur⁶ sua arte, etiam quod sic utatur, tales cultellos faciens. Utrumque enim ordinatum est ad finem humane vite. Sed scientie speculative praecipit civilis solum quantum ad usum, non autem quantum ad deter-

minationem⁷ operationis.⁸ Ordinatum enim politica quod alii⁹ doceant vel adiscant geometriam. Huiusmodi enim actus inquantum sunt voluntarii pertinent ad materiam moralem,¹⁰ et sunt ordinabiles ad finem humane vite. Non autem praecipit politicus geometre,¹¹ quid¹² de triangulo concludat. Hoc enim non subiacet humane voluntati¹³ nec¹⁴ est ordinabile ad finem vite, sed dependet ex ipsa rerum ratione. Et ideo dicit quod politica praeordinat quas disciplinarum debitum est esse in civilibus,¹⁵ scilicet tam practicarum, quam speculativarum, quam debeat adiscere, et usque ad quod tempus.

Alia autem proprietas scientie architectonice est¹⁶ uti¹⁷ inferioribus scientiis ad¹⁸ suum finem, et hoc pertinet ad politicam¹⁹ respectu omnium²⁰ practicarum.²¹ Unde subdit quod preciosissimas id est nobilissimas virtutum id est arcium operativarum, videmus esse sub politica scilicet militarem et yconomicam et rethoricam, quibus omnibus utitur politica ad suum finem scilicet²² ad bonum commune civitatis. Deinde cum

⁷ F: dodaje sui.

⁸ F: operis.

⁹ F: aliqui.

¹⁰ F: moralis.

¹¹ F: geometriae.

¹² F: quae.

¹³ F: vitae.

¹⁴ F: nema nec est ordinabile ad finem vite.

¹⁵ F: civitatibus.

¹⁶ F: nema est.

¹⁷ F: pred uti stavlja scilicet.

¹⁸ F: nema ad suum finem, et hoc.

¹⁹ F: dodaje solum.

²⁰ F: nema omnium.

²¹ F: dodaje scientiarum.

²² F: idest.

¹ F: idem.

² F: sive.

³ F: nema scientiam.

⁴ F: stavlja iza speculativarum.

⁵ F: tamen.

⁶ F: stavlja iza arte.

dicit, Utente autem¹ hac etc. ex praemissis duabus concludit propositum, et dicit quod² cum politica quae³ practica est utatur reliquis practicis disciplinis sicut secundo⁴ dictum est, et cum ipsam legem ponat quid oporteat operari, et a quibus abstinere, ut primo⁵ dictum est, consequens est quod finis huius tamquam architectonice complectitur⁶ id est sub se continet⁷ fines aliarum scientiarum practicarum. Unde concludit quod hic⁸ scilicet finis politice est humanum bonum, id est optimum⁹ in rebus humanis. Deinde cum dicit, Si enim et idem est etc. ostendit quod politica sit principalissima ex ipsa ratione proprii finis. Manifestum est enim quod unaquaeque causa tanto¹⁰ potior est quanto ad plura effectus¹¹ eius se extendit. Unde¹² bonum quod habet rationem cause finalis, tanto potius est, quanto ad plura se extendit. Et ideo si idem est bonum¹³ homini et toti civitati, multo¹⁴ magis¹⁵ et perfectius suscipere id est procurare et salvare id¹⁷ est conservare id¹⁸ quod est bonum totius civitatis,

quam id quod est bonum unius hominis. Pertinet quidem ad amorem qui debet esse inter homines quod homo quaerat¹⁸ et conservet bonum et¹⁹ uni soli homini. Sed multo melius et divinius est quod exhibeatur toti genti et civitatibus. Vel aliter.²⁰ Amabile²¹ est quod hoc exhibeatur uni soli civitati, sed multo divinius est, quod hoc exhibeatur toti genti in qua multe civitates continentur. Dicit²² autem hoc esse divinius, eo quod magis pertinet ad dei similitudinem qui est universalis²³ causa omnium bonorum. Hoc autem bonum²⁴ quod est commune uni vel civitatibus pluribus intendit methodus quidem²⁵ enim, id est²⁶ ars quae vocatur civilis. Unde ad ipsam maxime pertinet considerare ultimum²⁷ finem humane vite, tamquam ad principalissimam.

Notandum²⁸ est autem quod politicam dicit esse principalissimam non simpliciter, sed in genere activarum scientiarum, quae sunt circa res humanas, quarum ultimum finem politica considerat. Nam ultimum finem totius universi considerat scientia divina quae est respectu omnium principalissima.

Dicit autem ad politicam pertinere considerationem ultimi finis humane vite, de quo

¹ F: vero.

² F: nema quod.

³ F: nema quae practica est.

⁴ F: supra.

⁵ F: prius.

⁶ F: complectatur.

⁷ F: contineat.

⁸ F: nema hic.

⁹ F: optimus.

¹⁰ F: dodaje prior est et.

¹¹ F: izostavlja effectus eius.

¹² F: dodaje et.

¹³ F: dodaje uni.

¹⁴ F: dodaje videtur.

¹⁵ F: majus.

¹⁶ F: nema id est conservare.

¹⁷ F: illud.

¹⁸ F: nema quaerat et.

¹⁹ F: etiam.

²⁰ F: aliquando.

²¹ F: dodaje quidem.

²² F: Dicitur.

²³ F: ultima.

²⁴ F: dodaje scilicet.

²⁵ F: nema quidem enim.

²⁶ F: dodaje quaedam.

²⁷ F: stavlja iza finem.

²⁸ F: Sciendum.

causam¹ in primo² libro determinat, quia doctrina huius libri continet prima elementa scientie politice.

III.

Videtur³ autem sufficienter⁴ utique si secundum subiectam materiam manifestetur. Certum enim non similiter in omnibus sermonibus quaerendum est, quaemadmodum neque in conditis. Bona enim et iusta, de quibus civilis intendit, tantam habent differentiam et errorem, ut videantur lege sola esse, natura vero non. Talem autem⁵ errorem habent et bona, quia multa⁶ contingunt detrimenta ex hiis. Iam enim quidam perierunt propter divicias, alii propter fortitudinem.

Amabile igitur de talibus et ex talibus dicentes talia,⁷ crosse et figuraliter veritatem ostendere, et de hiis quae ut frequentius, et ex talibus dicentes talia⁸ concludere.

Eodem utique modo et recipere⁹ debitum est unumquodque dictorum.

Disciplinati enim est in tantum certitudinem inquirere¹⁰

secundum unumquodque genus, in quantum natura¹¹ rei recipit. Proximum enim videtur et mathematicum persuadentem acceptare et rethoricum demonstrationes expetere.

Unusquisque autem iudicat bene quae cognoscit. Et horum¹² autem¹³ bonus¹⁴ iudex, secundum¹⁵ unumquodque ergo eruditus. Simpliciter autem qui circa omnia eruditus est.

Idcirco politice non est proprius auditor iuvenis. Inexpertus enim est eorum que¹⁶ secundum vitam sunt actuum. Rationes autem ex¹⁷ hiis, et de¹⁸ hiis sunt.

Amplius autem passionum sequitor existens inaniter audiet et inutiliter, quia finis est non cognitio sed actus.

Differt autem nihil iuvenis secundum etatem, aut secundum morem iuvenilis. Non enim a tempore defectio, sed propter secundum passiones vivere, et persequi singula. Talibus autem inutilis cognitio fit, quemadmodum in¹⁹ incontinentibus.

Secundum rationem autem facientibus²⁰ desideria et operationibus multum²¹ utile erit de hiis scire.

¹ F: tamen.

² F: hoc.

³ F: Dicetur.

⁴ F: stavlja iza utique.

⁵ F: dodaje quemdam.

⁶ F: multis.

⁷ F: nema talia.

⁸ F: dodaje et.

⁹ F: recipi.

¹⁰ F: quaerere.

¹¹ F: stavlja iza rei.

¹² F: eorum.

¹³ F: nema autem.

¹⁴ F: pred bonus stavlja est.

¹⁵ F: Secundum ergo unumquodque in unoquoque eruditus bene iudicat.

¹⁶ F: qui.

¹⁷ F: de.

¹⁸ F: ex.

¹⁹ F: nema in.

²⁰ F: stavlja iza desideria.

²¹ F: dodaje utique.